

מיקרו־סוציולוגיה של מלחמות חדשות

ניתוח חזותי של פיגועי טרור במהלך "אנתפאדת היחידים"

פרופ' עוזי בן־שלום

החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת אריאל ואגודת חוקרי צבא-חברה בישראל

גב' רינת משה

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בראילן

ד"ר רוני מש

החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת אריאל ואגודת חוקרי צבא-חברה בישראל

ד"ר עמית דביר

המחלקה למדעי המחשב, אוניברסיטת אריאל

תקציר

המאמר מציג ניתוח חזותי של פיגועי טרור שהתרחשו בישראל במהלך השנים 2015-2016, תקופה המכונה "אינתיפאדת היחידים". במחקר נותחו סרטים המתארים פיגועי טרור במטרה לבחון בגישה מיקרו־סוציולוגית פיגועים אלה בעת התרחשותם. אנו טוענים, כי בדרך זו ניתן להעשיר את הידע הסוציולוגי הצבאי אודות ה"מלחמות החדשות". במחקר נאסף מידע שאותר במרשתת ומקורו בתפוצה רחבה של מצלמות אבטחה ומכשירי טלפון ניידים. פותחה תוכנה לאיסוף סרטים והיא הופעלה במדגם של רשתות חברתיות. במקביל נערכו גם ראיונות עומק עם קציני משטרה ואזרחים שהיו עדים לפיגועים. ניתוח הממצאים מתאר את הדינמיקה החברתית המופיעה בסרטים ומצביעה על שלושה גורמי ייסוד הנכללים באלימות המוצגת בהם: התוקף, משבש ההתקפה וההמון. המחקר מצביע על יכולתם של סוציולוגים צבאיים לבצע ניתוח חדש של אלימות תוך שילוב בין רמת ה"מאקרו" לבין מחקר ברמת ה"מיקרו". ניתוח מיקרו־סוציולוגי כזה מוביל להבנה טובה יותר של פיגועי טרור, תוך התגברות על מניפולציות במידע ויזואלי המתבצעות על־ידי התקשורת, הממשלה וארגוני טרור.

מילות מפתח: מלחמות חדשות, מיקרו־סוציולוגיה, אנתפאדת היחידים, פיגועי טרור

Micro-Sociology and New Wars - Visual analysis of terror attacks during the "Intifada of the Individuals"

Abstract

This paper provides visual analysis of a representation sample of terror attacks (TA) which occurred in Israel during 2015-2016, a period which is labeled "The Intifada of Individuals". The aim of the study is to explore the "Black Box" of face-to-face belligerent encounters. The "New Wars" approach require analytical and methodological tools that could be used for sociological interpretation of close quarter violence. Our research may add a new direction to this purpose by using available materials that military sociologists can retrieve and employ when they use the "Macro" level framework in their study of "Micro" level actions. We suggest that the current abundance of audiovisual devices allows a new perspective of belligerent friction typical of New Wars. Our methodology includes a combination of video and audio materials from open source. The collection of the data was augmented by automatic data mining software that collected additional videos in social networks. Our analysis untangles the complexities of belligerency by minimizing the overall occurrences to the actions of the antagonist, the disrupter and the crowd. The results point to the utility of microsociology analysis in the understanding the violence of TA and overcoming the manipulation of the events by media, government and terrorists.

מבוא

סוציולוגיה צבאית איננה מרבה לעסוק בחקירתם של תהליכי מיקרו-חברתיים של אלימות או פעולות לחימה (Ben-Shalom & Benbenisty, 2017; Siebold, 2001). לעיתים קרובות יותר סוציולוגיה צבאית חוקרת אלימות בביטוי של רמת המדינה, או רמת ה"מאקרו" (בן-אליעזר, 2017) תוך הותרת הפעולות האלימות עצמן, ולרוב גם של הלחימה עצמה - מחוץ למסגרת התיאורטית והמחקר האמפירי. המחקר הנוכחי מחבר את שיח המאקרו של "המלחמות החדשות" (Kaldor, 2013) עם ניתוח ברמת ה"מיקרו", ומאפשר פרשנות של פעולה אלימה הרלוונטית במיוחד לעימותים ולאלימות בתקופה זו. מטרת המחקר להציג ניתוח אמפירי של פיגועי טרור תוך שימוש במידע חזותי, אשר נאסף ממקורות גלויים וזמין לסוציולוגים צבאיים המבקשים ללמוד על אלימות. התכנים שנאספו נותחו בהתבסס על גישת המיקרו-סוציולוגיה של רנדל קולינס (Randall Collins, 2008, 2013) המבוססת על תהליכים חברתיים הדדיים המאפיינים ביצוע של אלימות ואופן ביצועה בזמן אמת. מחקרנו בחן התנהגות במהלך פעולות טרור לנוכח שאלת המחקר: מה הם התהליכים החברתיים ההדדיים, המאפיינים ביצוע של פיגועי טרור? הנתונים מבוססים על ניתוח של מידע שהופק לנוכח מה שלעיתים קרובות מכונה "אנתפאדת היחידים" או "גל הטרור" שהתרחש בישראל במהלך התקופה שבין ספטמבר 2015 ואוקטובר 2016 (Amidror, 2015; ICC Report, 2016). במהלך התקופה הנדונה חוותה ישראל 266 פיגועי טרור חמורים שבמהלכם נהרגו 47 אזרחים ישראלים. מספר זה אינו כולל מקרים של זריקות אבנים או בקבוקי תבערה שהסתיימו ללא נפגעים. האירועים כללו מספר רב של דקירות ובמספר מקרים ביצעו את הפיגועים קטינים ונשים (ISA Report, 2015; ICC Report, 2016). רבים מן הפיגועים הושפעו מההפיכות במזרח התיכון ("האביב הערבי") וחלק ניכר מן התוקפים קיבל את ההשראה מהרשתות החברתיות, המאפשרות זרימה מהירה וחסרת גבולות של מידע בין מפגעים אפשריים. עם זאת, אנו לא נתמקד בממד המשטרתי או המודיעיני של המדיה החדשה, אלא בניית תכנים חזותיים וקוליים המופצים בה, במטרה להבין את הדינמיקה החברתית ההדדית המתקיימת תוך כדי ביצוע הפיגוע. רבים מן הפיגועים הללו צולמו על-ידי

הולכי רגל, אנשים שהתערבו באירוע וחברות אבטחה, כמו גם עלידי כוחות הביטחון. כתוצאה מכך, פעולות תוקפניות שבעבר היו חשופות רק למומחי ביטחון מוסדיים מן המשטרה והצבא, נמצאות כיום ברשות הציבור ואף ברשותם של סוציולוגים צבאיים.

מעקב מצולם ואלימות

שימוש במדיה החדשה למטרות אבטחה הוא תחום מתפתח ובעל עניין עבור מומחי מחשבים וביטחון. בדרך כלל הוא משמש לניטור צורכי הציבור, וכאמצעי בקרה ואיתור של פעילות פלילית (Brynielsson, Johansson, Jonsson & Westling, 2014). תוכן בפורמט של קבצי וידיאו מופץ כיום בקלות בכל רחבי המרשתת הן בעזרת הרשתות החברתיות, והן באמצעות אתרי שיתוף כגון YouTube. בהקשר של פיגועי טרור הוא כולל סרטוני וידיאו שמצולמים עלידי הולכי רגל או עוברי אורח אשר נקלעו לזירת פשע. סוכני חדשות אוספים בשמחה את הסרטונים הללו ומציגים אותם שוב ושוב באמצעי התקשורת למטרות רווח, אך מבחינה מחקרית חומרים כאלו יכולים לשמש גם ככלי מחקרי לשם הבנת הפעולה האלימה עצמה.

שיטה כזו משמשת בניתוח של אירועי שוד, בדרך כלל באמצעות שימוש במצלמות האבטחה של בעל הנכס או אלה של גורמים רשמיים כמו המשטרה או הרשות המקומית (Levine, Taylor & Best, 2011). יצוין בנוסף, כי יריבים פוליטיים עושים שימוש מתמיד בסרטוני וידיאו במאבקם. ארגון החיזבאללה נודע לשמצה בנטייתו לשלוח מצלמות עם חוליות התקיפה שלהם במטרה להשתמש בחומרים הללו לצרכי תעמולה וראווה של הארגון. דבר דומה עשה הגנרל האמריקאי שוורצקופף במלחמת המפרץ הראשונה, כאשר הציג סרטונים של מתקפות מדויקות שבוצעו באמצעות נשק מונחה מרחוק למטרות תעמולה ולוחמה פסיכולוגית.

שימוש במידע ויזואלי שהופק מאמצעי מעקב משתלב היטב עם שיח "המלחמות החדשות" (Münkler, 2005), מאחר ששני הצדדים משדרים את ההרס הפיזי בתקשורת ומשפיעים באמצעים אלה על דעת הקהל והממד האזרחי והמורלי של העימות הצבאי. ואולם רובו של הניתוח העוסק בחומרים אלה עוסק ב"תמונה הגדולה", באמצעות שימוש בשיח הגלובליזציה והתרבות (Mirzoeff, 2009), והדבר מותיר את ההתנהגויות עצמן כפי שמוצגות בסרטונים מחוץ למסגרת הניתוח. סוציולוגים צבאיים מתייחסים כמובן לפיגועים, אך בדרך כלל מציינים אותם כחלק מתהליך חברתי רחב יותר (למשל: בן-אלעזר, 2012) ומתעניינים באלימות כביטוי של אלימות מדינתית. מנגד, פיגועי טרור מכילים תהליכים חברתיים בעלי חשיבות רבה, אשר יש בנוגע אליה מחלוקת חברתית ואותם מתקשה גישת המאקרו להסביר.

לדוגמה, ב־8 בינואר 2017 פרצה משאית במהירות גבוהה לתחנת הסעה בטיילת ארמון הנציב בירושלים ודרסה קבוצה של צוערים מקורס קצינים. 4 חיילים נהרגו ו־13 נפצעו. דיון תקשורתי

קדחתני התרחש מיד לאחר האירוע, והתמקד בעובדה שמספר צוערים נראו רצים הרחק מאתר הדריסה. הדיון הועצם על-ידי אזרחים חמושים שנכחו במקום וטענו לתהילה, מאחר שהסתערו בגבורה והרגו את הנהג התוקף, בניגוד לתגובה הלא יעילה של הצוערים. דובר צה"ל הגיב במהרה, והודיע כי בקרב היורים היו מספר צוערים ומפקדיהם (חסון, כהן, אפרתי ורביד, 2017). ויכוחים אמוציונליים מסוג זה בין פרשנים, פוליטיקאים ומפקדים בכירים בדימוס, הפכו נפוצים לאחר כל פיגוע שפרטיו משודרים פעמים רבות באמצעי התקשורת. הללו הגיעו לשיא במהלך משפטו של סמל אלמור עזריה, שב-24 במרס 2016 צולם בעודו יורה במחבל שכוב על הקרקע. בסופו של דבר הועמד אזריה לדין והורשע בהריגה (כהן, 2016). שני האירועים הללו תוארו באופן חלקי בסרטונים, הפכו במהירות לווריאליים והופצו בתקשורת.

התבוננות בתכנים אלה מותירה את הצופה מבלבל, מאחר שהדיון האינטנסיבי במה שמוצג בהם מנוצל כחלק מוויכוח פוליטי, ללא ניסיון לנתח תופעות חברתיות ופעולות שהתרחשו מעבר לאירוע הבודד. נראה לנו כי סוציולוגים צבאיים רבים אינם משפיעים על דיון כזה, מכיוון שאין בכוחם לקבוע מסגרת מקצועית להבנה טובה יותר של המתרחש בו. הם נוטים להתייחס למשמעויות שנושאים אירועים כאלה לנושאי מאקרו המטרידים אותם, כמו מוסר במלחמה או התפתחות העימות בין יהודים לערבים בישראל (בן אליעזר, 2012: 230) אך בדרך כלל נמנעים מניתוח של תהליכים חברתיים המתגלים בתוך האירוע. הם אינם יכולים להסביר באופן משביע רצון התנהגויות חברתיות כמו עמידה מן הצד והימנעות מהפעלת נשק (Liebst, 2020). ברור כי יכולתם של סוציולוגים צבאיים לחקור פיגועי טרור מוגבלת עקב מגבלות מתודולוגיות. העריכה המכוונת של החומרים המצולמים, ההטיה המסחרית בשידורם ומגבלת הנגישות מצד ארגוני ביטחון, הן כולן בעיות כבדות משקל כאשר מנסים לחקור פיגועים. אחת ממטרות המחקר הנוכחי היא לספק כיוון שיאפשר התגברות, לפחות חלקית, על המכשולים הללו לשם מחקר חדש בתחום הסוציולוגיה הצבאית.

אלימות והרג בפיגועי טרור

קולינס (Colins, 2008, 2012) פיתח סיווג מפורט של התנהגויות אגרסיביות והסלמה של אלימות. הוא ציין את הגמלוניות של התוקף במפגשים אלימים, ואת העובדה שיצירת אלימות קטלנית מחייבת "התמחות" וכי תוקף שאינו מומחה נוטה לפעול באופן לא יעיל. במילים פשוטות, ביצוע של אלימות הוא קשה מאוד, משפיע בדרך כלשהי על התוקף וצפוי לגרום לאיום יותר מאשר לנזק משמעותי. יצירת נזק והריגה מותנה בתהליכים הדדיים בין התוקף למותקף ברגעים שבהם מתבצעת הפעולה האלימה. בהסתמכו על גישת המיקרו-סוציולוגיה שפיתח, מראה קולינס כי אין להתייחס לגרימת אלימות כמובנת מאליה ומסביר כי אלימות נעשית סבירה יותר במצבים מוגדרים כמו הפגנת חולשה מצד הקורבן. הקו המחקרי שלו מרחיב טענה מוקדמת יותר של

הפסיכולוג דייב גרוסמן (Grossman, 1996) שעבורו אלימות נתפסת לעיתים קרובות כהרג מדומה בשל עוצמת ההימנעות המולדת מהרג, המאפיינת בני אנוש.

ואולם גרוסמן, שלמד על אודות הרג בצבא האמריקני, טוען כי ניתן לצמצם את השפעתה של הימנעות כללית מאותו חוסר רצון להרוג. הטענות של גרוסמן נבדקו גם בישראל, כאשר שני חוקרים ישראלים (Bar and Ben-Ari, 2005) חקרו דרכי פעולה של צלפים ומצאו, כי הם מסוגלים להרוג שוב ושוב הודות לזיהוי הפרדוקסלי של אנושיות מטרותיהם. טענתם מזכירה את המשפט הישראלי הידוע "יורים ובוכים", המציין את ההבנה כי המלחמה היא קודם כל מצב של "אין ברירה". כלומר, עצם הייסורים על הרג בני אנוש מאפשר לצלף להתמיד בתפקידו. מחקרים אלה בוצעו בעיקר באמצעות ראיונות עומק רטרוספקטיביים, מכיוון שקשה לחקור לחימה בפועל בעת התרחשותה. עם זאת, ניתן לפתח את תובנות המחקרים הללו על-ידי בחינת המדיה החדשה המצויה כיום בשפע. מידע זה מאפשר לסוציולוגים לחקור פיגועי טרור בעת התרחשותם.

במחקר זה אנו עושים שימוש במידע חזותי, וממקדים את תשומת ליבנו בנעשה במהלך התרחשותה של אלימות ובתהליכים ההדדיים המצולמים. באחרונה הראה בן-אליעזר (2017) כי הסוציולוגיה הצבאית בישראל היא של "אין מלחמה", כלומר סוציולוגיה המתעלמת מהיבטים שונים של הסכסוך היהודי-ערבי ומנרמלת אותו. לנו נראה, כי ניתן גם להגיד שהיא סוציולוגיה של "אין לחימה", מכיוון שבדרך כלל הלחימה עצמה איננה נחקרת, מצב שמתקיים גם בספרות העולמית שבדרך כלל איננה חוקרת את ביצוע האלימות בשדה הקרב (Siebold, 2001). לטענתנו, סדר היום המחקרי של הסוציולוגיה הצבאית בישראל עוסק בעיקר בבעיות המוסריות והחברתיות הכבירות של מקום הצבאיות בחברה הישראלית (בן-אליעזר, 2012; גרינברג, 2007; Levy, 2020). עם זאת, סדר היום המחקרי שלנו אחר ומתמקד בפעולה האלימה עצמה, כפי שהתרחשה ובאופן שבו התפתחה. אנו משתמשים בגישה המיקרו-סוציולוגית שהוצעה על-ידי קולינס (Collins, 2008) ומתעניינים בתהליכים חברתיים ובפעילות הדדית המתרחשים במהלך פיגועי טרור ומאפיינים אותם.

המניפולציה של נקודת הצילום

מצלמות וחומרים מצולמים משחקים תפקיד חשוב ב"מלחמות החדשות", ומשמשים סוג של "כוח רך" שצבאות לומדים לחיות עמו (Malešević, 2008). גינצבורג (Ginsburg, 2011) הראתה כיצד מצלמות משולבות בקונפליקט, ואת האופן שבו מוצרים עוברים עריכה ומסגור כחלק מהממדים המוסריים של הקונפליקט. לחומרים אלה הייתה השפעה מכרעת בעקבות מספר אירועי אלימות בשטחים, והמקרה של אלאור עזריה הוא רק אחד מיני רבים. באופן כללי, כל אחד מהצדדים אוסף סרטונים ומשתמש בהם לקידום האינטרס שלו ובמטרה להכפיש את הצד

האחר. התקשורת אף היא משתמשת בחלקים מסוימים בתיעוד האירוע לצרכים מסחריים. שימוש במידע מצולם על-ידי כל הצדדים תורם דווקא לצורך בניתוח זהיר של פעולות אלימות. כל צד במשוואה הזו - הצדדים היריבים והתקשורת - אוסף חומרי וידיאו, וארגוני הביטחון עשויים להוסיף תיעוד בקרה רשמי לאוסף סרטוני הווידיאו הקצרים שמציפים את המרשתת. ואולם יש עדי ראייה נוספים, המחזיקים לעיתים קרובות בראייה בלתי מוטית של ההתרחשויות: עוברי אורח והולכי הרגל המצלמים את האירועים בעת התרחשותם. החומרים הללו עשויים להוסיף מידע ייחודי לניתוח פיגועי הטרור. מרבית הסרטונים הללו נותרים פרטיים ולא ערוכים, תוך שהשיח הציבורי משנה מוקד במהירות ועובר לנושא החם הבא על סדר היום.

המחקר הנוכחי

לאחרונה גובר השימוש בתחום הביטחון במדיה גלויה, לשם התראה וזיהוי מוקדם של פעילות פלילית ואלימות (Ben-Shalom et al, 2017, Roberts, Innes, Preece & Rogers, 2017). תעבורה במרשתת נחקרת בדרך כלל כאתר שבו מתחים נפרקים, ושמעקב אחריהם יכול להעיד על פעולה אלימה בעתיד הקרוב. לאחרונה הועלתה ההנחה, כי השפעה כזאת תעמוד בעתיד הקרוב במוקד המחקר הסוציולוגי על אלימות (Ferret & Collins, 2017). המחקר הנוכחי שואף להשתמש במרשתת כזירה יחסית חדשה בחקר אלימות במהלך פעילות טרור, אך אנו מציעים כי מידע זה מאפשר קו מחקרי נוסף: לימוד קפדני של התנהגויות חברתיות המאפיינות אלימות.

קולינס (Collins, 2013) הסביר כי תהליכי המיקרו של המפגש הפיזי, נדרשים לצורך השגת הבנה מלאה של תהליך חברתי הדדי של פעולה-תגובה בין תוקף למותקף שבמהלכו מתפתחת האלימות ולעיתים מקצינה לכדי הרג. מטרת המחקר הנוכחי היא לעשות שימוש בסוג זה של הנחה לצורך ניתוח עדויות על פעילות טרור, כפי שהועלה אל המרשתת. אנו טוענים כי חומרים אלה, שהועלו באופן גלוי, מאפשרים לסוציולוגים צבאיים לפתח מסגרת ניתוח חדשה של אלימות. המתודולוגיה שלנו מתבססת על מחקרים קודמים שעסקו בפעילות פלילית, באמצעות שימוש בניתוח שניוני של סרטוני וידיאו. שיטה דומה הוכחה כשימושית בהבנת תופעת האלימות באירועי אלימות קצרי טווח (Levine, Taylor & Best, 2011).

המחקר שלנו בוחן את מצבי האלימות כפי שהם מתועדים במרשתת, כאשר לפי הניתוח שלנו נראה כי מדובר בחומרים בעלי רלוונטיות גבוהה לשיח "המלחמות החדשות", המאופיין בפעילות חמושה של צבא וארגוני ביטחון, ללא קו חזית ברור בנוכחות אזרחים. יש לציין כי לא רק סוכני ביטחון מוסדיים מהווים גורמי חיכוך "במלחמות החדשות", אלא גם שחקנים בלתי-מדינתיים. באלימות סוערת שכזו, האופן שבו נתפסת האלימות הפיזית דורש הסתגלות, והשימוש בחומרי וידיאו עשוי לאפשר התפתחות אנליטית עבור סוציולוגים צבאיים.

בשעה שמדענים התנהגותיים חקרו רבות את הקונפליקט הישראלי-ערבי, לעיתים קרובות הם ניתחו את האלימות תוך שימוש במנגנונים ברמת המדינה או סוכניה (Ginsburg, 2016; Gazit, 2015; Levy, 2020). מחקרים אחרים בחנו אלימות תוך שימוש בתיאוריות פסיכולוגיות של טראומה, או גישות סוציולוגיות של תהליכי שלום (Halperin et al, 2010). המחקר שלנו מתמקד בתהליכים המיקרו-סוציולוגיים המתרחשים תוך כדי פעולת הטרור. אנו שואלים מהם התהליכים המיקרו-סוציולוגיים המתרחשים במהלכם, כיצד החל הפיגוע, כיצד התפתח וכיצד הסתיים? כדי לענות על השאלות הבסיסיות הללו, בנינו מערכת מתודולוגית לניתוח תהליכים מיקרו-סוציולוגיים שצולמו והופצו באופן גלוי.

שיטה

המדגם

המדגם כלל 28 פיגועי טרור שהתרחשו בישראל בין ספטמבר 2015 לאוקטובר 2016. הפיגועים שנכללו במדגם נבחרו באופן אקראי מרשימת הפיגועים, שהורכבה מתוך נתונים המופיעים באתר שירות הביטחון הכללי והמרכז לחקר המודיעין במרכז למורשת המודיעין, ISA Report, (2015; IICC Report, 2016). עיון באתרים אלה הביא אותנו להרכיב רשימה ובה 266 פיגועים שהוגדרו "חמורים", מכיוון שהיו בהם נפגעים (הרוגים או פצועים). האירועים שנבחרו מהרשימה היו כאלה שצולמו והוצגו בתקשורת. בסך הכול למדנו לעומק כ-10% מסך הפיגועים שבוצעו במהלך "אנתפאדת היחידים" של 2015-2016. חלק מהפיגועים לא צולמו, בעיקר בשל מיקומם מחוץ לאזורים עירוניים, בנתיבי תנועה מרוחקים או בתוך בתים.

כתוצאה מכך, הם צולמו רק לאחר האירוע ואנו לא ניתחנו אותם. סביר להניח, כי כוחות הביטחון מחזיקים בתיעוד של פיגועים רבים נוספים, אך לא ביקשנו גישה לחומרים אלה. מסיבה זו המדגם כולל בעיקר פיגועים שבוצעו באזורים עירוניים, או בצמתי תחבורה מרכזיים שצולמו על-ידי עוברי אורח. המדגם כולל מספר רב של דקירות לעומת ירי. זאת מכיוון שרבים מפיגועי הירי התרחשו באזורים מרוחקים או בלילות, ולכן לא צולמו על-ידי אזרחים המצוידים בטלפונים סלולריים. הטבלה הבאה מציגה את התפלגות מדגם פיגועי הטרור בהשוואה לסך כולל הפיגועים שהתרחשו בתקופה הנדונה, וניתן להבין ממנה כי מדגם הפיגועים שנתחו מייצג את אוכלוסיית הפיגועים.

טבלה מס' 1

אוכלוסיית פיגועי הטרור בהשוואה למדגם הפיגועים שנותחו במחקר

מדגם n=28	אוכלוסייה N=266	
דקירה - 72%	דקירה - 61%	סוג הפיגוע
דריסה - 7%	דריסה - 8%	
ירי - 10%	ירי - 23%	
אחר/משולב - 11%	אחר/משולב - 8%	
גברים - 86%	גברים - 82%	מגדר התוקף
נשים - 14%	נשים - 18%	

חומרים

המידע האמפירי במחקר נאסף באמצעות מגוון של חומרים המתייחסים לפיגועים וכוללים סרטים, הקלטות ותמונות. כמו כן נאספו במהלך המחקר שלושה ראיונות עומק חצי מובנים עם מפקדי משטרה, ושלושה ראיונות עומק חצי מובנים עם עוברי אורח שהיו עדים לפיגועים. טריאנגולציה של מקורות מידע כגון אלה היא דרך מקובלת ליצירת תוקף במחקר איכותני (Denzin, 2017). בנוגע לכל פיגוע טרור בוצעה קודם לכל סריקה ידנית ברשת לאיתור סרטוני וידיאו ותמונות סטילס, באמצעות חיפוש במנוע החיפוש של גוגל לזמן ולמקום של כל פיגוע. לדוגמה, אירוע ביטחוני שהתרחש בעפולה ב־9 באוקטובר 2015 (ירון, 2016). באירוע זה נופפה אישה ערבייה בסכין, ובסופו של דבר נורתה ונפצעה באופן קשה. חיפשנו סרטונים וצילומים שכותרתם כוללת את המילים "אירוע דקירה" ו"עפולה", והגבלנו את זמן החיפוש החל בזמן האירוע ועד 48 שעות לאחריו. החיפוש הידני הוביל בדרך כלל לכ־3 זוויות ראייה של כל פיגוע. מרבית חומרי הווידאו היו בדרך כלל קצרים, ולא ארכו יותר מ־4 דקות. הם שוכפלו על־ידי סוכני התקשורת ברמה הלאומית בהיקף נרחב, ומצאנו כי בלתי אפשרי לאתר חומרים ייחודיים באמצעות שיטת חיפוש ידנית כזו.

לפיכך פיתחנו מנוע איסוף אוטומטי, שבאמצעותו סרקנו דפים חברתיים של מובילי דעת קהל בימין ובשמאל וכן באתרי חדשות עצמאיים. למשל, דפי הפייסבוק של "הצל" (יואב אליאסי), ארגון "בצלם" וכן של אתרי חדשות עצמאיים כגון אתר החדשות "Rotter". מטרת מנוע האיסוף הייתה לחפש תוכן של תעבורת אינטרנט חזותית על־מנת לאתר חומרי וידיאו לא רשמיים.

באמצעות השיטה הצלחנו לאתר כ-30% חומרים נוספים. השיטה אפשרה לנו לשלוח תמונות וסרטונים שלא נכללו בסיקור של חברות החדשות המסחריות, במיוחד בנוגע לאירועים שהתרחשו מיד לאחר אירוע האלימות. בדרך כלל תוכן הסרטונים הנוספים כלל תיעוד פעילות בזירה, העמוסה במספר רב של אנשים וצופים, ובמספר מקרים גם אירועי נקמה ואלימות שהופעלו נגד התוקף וכן מעצרו על-ידי המשטרה.

קידוד

נמצאה מידה רבה של שונות בין חומרי הווידאו: חלקם צולמו מרחוק על-ידי מצלמות אבטחה ולא כללו שמע. אחרים צולמו במצלמות הטלפונים של עוברי אורח מתוך זירת הפיגוע עצמה, וכללו קולות חזקים מהזירה. מצלמות אבטחה בדרך כלל צילמו בשחור-לבן והיו ממוקמות בזווית מסוימת, בשעה שסרטוני מעקב אחרים היו דינמיים ועקבו אחר חלקים ממהלך הפיגוע. הסרטונים כוללים דקירות, דריסות וירי מטווח קרוב. אך מהותם, לדעתנו, אינה ניתנת להבנה מתוך הצבעה על הכלי ששימש לתקיפה (סכין או נשק חם) או בהתנהגות אנשי אכיפת החוק, אלא מתוך לימוד של תהליכים חברתיים הדדיים. כמו כן התכנים חזרו על עצמם. הרגשנו כך בעת שצפינו והשווינו את הרישומים שלנו לאלה של פרשני התקשורת ושל מגיבים ברשתות חברתיות המנתחים אירועים מיד לאחר סיומם.

לעיתים קרובות פרשנים ואף מעורבים בפיגוע משקפים תחושות של מבוכה והשתאות לנוכח האירועים. בניגוד לכך, הרגשנו הייתה יותר בכיוון של "כבר ראינו דבר כזה". הבנו שמה שמוצג לנו אינו ייחודי, וכי לרבים מפיגועי הטרור יש מאפיין משותף ברור. בעקבות זאת פיתחנו פרוטוקול לניתוח פיגועים המבוסס על סקירה מתמשכת של החומרים, שאפשרה לנו למקד את תשומת ליבנו במספר נושאים מרכזיים שצולמו. אנו טוענים, כי נקודת המבט הסוציולוגית שלנו נבדלת מזו של הניתוח המשטרתי והמודיעיני. מומחי ביטחון מקצועיים מתעניינים בדרך כלל בכלי ששימש להתקפה, במודיעין שנאסף על-ידי התוקף ובמסקנות הטכנולוגיות ואף המשפטיות שנלמדו. אנו מתעניינים בתהליכי פעולה-תגובה הדדיים של המעורבים באירועים. הפרוטוקול החל בחלוקת הניתוח לשלושה ממדים: חזותי, שמיעתי וקומפוזיציה של תנועה.

הממד החזותי. השלב הראשון כלל צפייה באירוע, וקידוד התנהגותם של האנשים שנראים בו. בחנו את האופן שבו הם נעים, את מיקומם בזירה, את תנועת איברי גופם ואת האופן שבו הם אוחזים בכלי נשק או בחפצים אחרים לצורך תקיפה או הגנה עצמית. שאלנו את עצמנו: האם הם קפאו? האם השתהו? האם נעצרו? באיזו מהירות הם הלכו או רצו, ובאיזה אופן השתמשו באברי גופם?

הממד השמיעתי. מצאנו כי עלינו להקשיב לקולות מן האירוע עד כמה שניתן. לדוגמה, קידדנו את המילים והמשפטים שבדרך כלל נשמעו בסרטונים. אספנו את קולות צופרי המשטרה, אזעקות המכוניות ומספר של יריות וקולות דריכתם ופריקתם של כלי נשק. כמו כן ספרנו את קולות האנשים באזור ההתכתשות כאשר צעקו לחיילים או לשוטרים המצמידים את התוקף לרצפה משפטים בסגנון "תן לו", "תירה בה", או "תבעט לו בראש".

קומפוזיציה של תנועה. לבסוף, צפינו וקידדנו את זרימת האנשים באירוע: כיצד נעו (מהר או לאט) ולאיזה כיוון (פנימה או החוצה). בסופו של דבר הקידוד שלנו התמקד בזרימת קבוצות של אנשים בזירה: כאשר הם מיהרו החוצה בצעקות "פיגוע, פיגוע, פיגוע" בעודם רצים בערב-רב ומביעים פחד. כאשר התקדמו אנשים פנימה אל הזירה בחנו את תנועתם: האם הסתערו או שמרו על מרחק? האם ירו והאם כיוונו נשקם בהיסוס והמתינו? לאחר שצפינו בכל החומרים מיקדנו את תשומת ליבנו בנושאים המרכזיים הבאים: התנהגויות התוקף - האם היה החלטי? האם השתמש בכלי הנשק שלו מספר פעמים? האם חדל ממעשיו לאחר התנגדות?; התנהגות הקורבנות - האם התנגדו לתוקף או ברחו? האם הרגו את התוקף לאחר שפורק מנשקו, האם התעללו בו?

תוצאות

הצפייה הראשונית בסרטון של פיגוע היא אנדרלמוסיה של תנועה, קולות וזוויות הקלטה. פעמים רבות המצלמות תזזיות, מלוות בצעקות, ירי ושאון אזעקה ומנועים. כאשר שמע לא הוקלט, הצופה יכול לדמיין את הקולות ולנחש רגשות מהתנהגות האנשים. המראות הם של אנשים הפוגעים ומאיימים האחד על האחר או נהרגים. הסרטונים בדרך כלל קצרים ואינם מספקים זווית ברורה של הפיגוע, או שהם מצולמים ממרפסת גבוהה מעל הרחוב. המצלמות נוטות לזוז כל הזמן פנימה והחוצה מאזור האלימות, לאבד פוקוס ולהסריט דברים שמושכים את העין אך משמעותם מוסתרת. לדוגמה, בתקשורת סוקר בהרחבה אותו אירוע ביטחוני בעפולה (ראב"ד, שומפלבי, לוי ובן-צור, 2015) שבו נורתה אישה שנופפה בסכין בתחנה המרכזית. במהלך האירוע צולם והופץ סרטון שצולם מעבר לכתפה של חיילת. הרובה של החיילת היה מכוון כלפי האישה עם הסכין. המצלמה התזזיתית נעה קדימה ואחורה עם החיילת, שהחזיקה גלידה בידה. במהלך האירוע התמקדה התקשורת בעובדה שהגלידה של החיילת נפלה לה. אז התקדמה החיילת, לקחה אותה והמשיכה לכוון את הנשק הדרך שלה.

ואולם כאשר בחנו את הסרטון ראינו פרטים רבים יותר: שלושה חפצים נפלו מידיהם של חיילים ושוטרים - מחסנית, כומתה ונרתיק לאקדח. שוטרים, אנשי מג"ב, מאבטחים וחיילים עמדו מול אישה האוחזת בסכין, שלא זזה אך נופפה בסכין. לפתע רץ אחד מהשוטרים לעבר האישה,

נשמעו צעקות מן הקהל "תהרוג אותה", "תירה בה", נשמע מטח היריות הראשון ולאחריו מטחים נוספים. הסרטון הראשוני צולם תוך התרחקות מהאישה החמושה בסכין, ולאחר מכן הראה את הגעתם של מספר רב של אזרחים ואנשים במדים. האירוע הביטחוני בעפולה תוג בהתחלה כפיגוע, אך יש רואים בו אירוע של "התאבדות באמצעות שוטר" (ירון, 2016). עם זאת, עבור האנשים שהיו בקרבת האישה החמושה לא היה ספק כי זהו אירוע ביטחוני, ובמהלכו נוצרה פעילות ערה ורוגשת.

בליל זה של התנהגויות ומעורבים - אזרחים, שוטרים, חיילים, אנשי מג"ב ומאבטחים - אינו מקרי וחזר על עצמו, גם אם בצורות שונות. בתחילה סצנה כזאת נראית כהולמת את שיח "המלחמות החדשות", המצביע על מעורבות של אזרחים, שחקנים בלתי מדינתיים ואנשי ביטחון מוסדיים באירועים (Smith, 2008), אך התמונה הרחבה לא יכולה להסביר באופן מלא את התפתחות הפיגוע או את אופייה המדויק של התנהגות האנשים המעורבים בו. היא לא מסוגלת להסביר מדוע חלק מהפיגועים נגמרים בהרג הקורבנות או התוקף, אף שנראה כי התוקפת - כמו במקרה של האירוע בעפולה - איננה מסוכנת במיוחד. כמו כן הם אינם יכולים להסביר מדוע במקרים אחרים לא נקטל מיד תוקף קטלני, וכיצד הצליח לדקור ולפגוע בכל כך הרבה אנשים.

לאחר חקירת חומרי הווידיאו והקלטות האודיו, איתרנו שלושה סוכנים מרכזיים שמעצבים את תוכן הפיגוע: ראשית, "התוקף" שמאתר ופוגע במטרות שלו; שנית, "משבש ההתקפה" שלעיתים הוא המטרה אך בדרך כלל לא. פעולותיו מעצבות את פיגוע הטרור באמצעות שיבוש הפעולות של התוקף. לעיתים קרובות הוא אזרח שבדרך כלל נכנס למעגל האלימות לאחר שהחלה. משבש ההתקפה אינו בהכרח גורם ביטחוני מוסדי לבוש מדים הנושא נשק תקני. מה שהופך אותו למשבש התקפה היא פעולה מסוימת שהוא נוקט במהלך האירוע. שלישית, "ההמון" שתמיד מתאסף לאחר היוודע העובדה כי מתרחש פיגוע. בסעיפים הבאים נתאר ביתר פירוט על אודות כל אחד משלושת המקורות הללו, במטרה להבין טוב יותר את התהליכים המיקרו-חברתיים המעצבים את פיגועי הטרור.

התוקף

התוקף מגדיר את צילומי האירוע בשל שתי סיבות בסיסיות: יזימת האלימות וההתמדה במאמץ להרוג. שתי התכונות הללו מהוות את התוכן הבסיסי של חומרי הווידיאו, ולא כלי הנשק הנבחר על ידו (סכין, רכב או נשק חם). יזימת האלימות מבוצעת על ידי התוקף תוך שימוש בכלי הנבחר באופן שעשוי להבטיח לו הצלחה, מאחר שהמטרות אינן מודעות לכוונותיו החשאיות. לדוגמה, התקפה על עובד סופרמרקט שהייתה מכיוון הגב, כאשר התוקף שולף סכין מוסתרת; המהירות שבה משאית מאיצה אל תוך קבוצת חיילים, שלא מאפשרת לקורבנות הודעה מוקדמת; או יורה הלבוש בחליפה ערב חגיגת הפותח באש בבית קפה עמוס באנשים. האירועים שונים מאוד בסוג הנשק, אך דומים בכך שכולם נגרמו ביוזמת התוקף ובעיתוי הנוח עבורו. הדבר נכון גם

בהתקפה שנערכה תוך כדי בדיקה משטרתית שחשפה את כוונותיו של התוקף. יוזמת העיתוי של ההסתערות האלימה מגדירה את האירוע, ומובילה למגוון התנהגויות של קורבנות אפשריים בזירה שאליהם מגיב התוקף. שימוש ביוזמה על-ידי תוקף מוביל לתגובת קורבן, שלעיתים קרובות היא תערובת של בלבול, אי אמון ובהלה. הסביבה האנושית מציגה בתגובה לתקיפה התנהגויות המעידות על שיבוש בהבנת המציאות, ועל חוסר יכולת להבין או להסביר את האירועים. פעמים רבות האנשים מתחילים לברוח מהאירוע, לעיתים כעדר ובהם גם חיילים.

חשיפת כלי התקיפה שנבחר על-ידי התוקף קובעת את הסצנה הראשונית, אך לאחריה קיים ממד שני וחשוב של ההתמדה במתקפה. תכונה זו נחשפת בניסיון להמשך להרוג, באמצעות דקירות מרובות; ביציאה ממכונית שביצעה דריסה וביצוע דקירות מרובות; בדריכה מחדש של כלי נשק שנתקע כדי להמשיך ולקטול. כפי שהסביר לנו מפקד משטרה בכיר, הנחישות של המחבל היא הקובעת את אופיו של הפיגוע: "התנהגותו של המפגע היא קריטית. האם הוא הגיע בציפייה למות? האם הוא הגיע בתקווה ועם תוכנית להישאר בחיים? (מפקד משטרה, מאי 2017).

ההתמדה בפעולות של התוקף יכולה להתפרש כנחישות להרוג, המאפיינת כל פיגוע, אך בפועל מדובר בהתנהגות מגוונת שניתן לתארה כרצף בין איום כמעט סמלי בסכין או כלי אחר כמו מספריים או מברג, ובין פעולות דקירה ממושכות הנמשכות עד שהתוקף נבלם בכוח. לעיתים התוקף נראה מאיים או מחקה הריגה, אך לא מבצע אותם ממש, ולעיתים הוא מתמיד בפעולתו עד הסוף. בפיגוע מסוים נורה תוקף על-ידי אזרח ונפל לרצפה, אך התעשת וקם כדי להמשיך להרוג; כאשר נורה שוב - איבד הכרה לזמן קצר, אך לאחר מכן המשיך לפגוע ולא חדל מכך גם כאשר נורה שוב ושוב. סוג אחר של פעולה כוללת ניסיון בודד להרוג או לפצוע, ומיד לאחריה בריחה מבוהלת מהמקום. היזימה וההתמדה בפעולה קובעת את מהלך הדברים לאחר מכן.

התמונה הבאה נלקחה ממצלמת אבטחה המראה תוקף מתקרב לתחנת אוטובוס. הוא מאיץ, ולפתע שולף סכין, דוקר גבר בגבו ואז רץ לרחוב ודוקר שני עוברי אורח אחרים בדרכו. אזרחים עוצרים ומכים אותו נמרצות. חלק מצלמים את עצמם מנסים לשובור את רגליו. הם מכים אותו בעזרת אבנים או בועטים בפניו בעוד אחרים, בהם אנשי ביטחון, מנסים להגן עליו מתוקפיו.

צילום מספר 1: דקירה עלידי מחבל, רעננה, 13 באוקטובר 2015

משבש ההתקפה

משבש ההתקפה בפיגוע הטרור הוא אדם המכשיל או מכניע את התוקף. לכל פיגוע יש קורבן או מטרות, אולם התנהגותם לא קובעת את מהלכו. משבש ההתקפה הוא שקובע את אופיו של אירוע הטרור באמצעות תגובותיו כלפי פעולת התוקף. לפעמים הקורבן הופך למשבש התקפה, אך הניתוח שלנו מראה כי זה קורה רק אם הוא נוקט פעולה. מרבית הקורבנות מותקפים בהפתעה, ויכולתם להכניע את התוקף בדרך כלל מוגבלת ותלויה באכזריות ההתקפה וביעילותה. שמנו לב, כי בשעה שההתקפה מתחילה יש פעולות שמביאות להפסקתה ולעיתים לשיבוש. התנהגויות אלה כוללת מאבק "אחד על אחד", אך לעיתים קרובות מדובר באנשים שנחפזים לעבר התוקף ונוקטים פעולה באמצעות כלי נשק או כל מה שיש בידיהם - כיסאות, מקלות או אפילו עגלת קניות. הם מתערבים ומשנים את מסלול ההתקפה עלידי כך שהם עושים משהו, והתנהגותם משבשת את פעולת התוקף.

דוגמה טובה היא עובד פיצרייה שהיה עד לתקיפה ברחוב, וכאשר התוקף הגיע אליו פעל באופן מחושב (ראו צילום מספר 2). ראשית הוא סגר דלפק כניסה, והכריח את התוקף להישאר מחוץ לחנות. לאחר מכן אחז במגש פיצה מעץ, והטיח אותו בראשו של התוקף שהחל לברוח. לאחר מכן נטל מגש אחר, פתח את דלפק הכניסה, יצא לרחוב והתרחק מן המקום. במקרה אחר השתמש משבש התקפה בכיסא שאותו הטיח בידו של אחד משני מחבלים אשר ירו בנשק אוטומטי בתוך בית קפה, ויתכן שגרם למעצור בנשקו. כתוצאה מכך שני היורים שביצעו את הפיגוע ברחו לאחר שהרגו 4 בני אדם. נראה כי כאשר התוקפים אינם נחושים או מבולבלים, פעולות נגד כגון אלה מביאות לשיבוש תוכניותיהם ומובילות לכניעה או לבריחה.

צילום מספר 2: משבש התקפה חובט בעזרת מגש פיצה במחבל התוקף, פתח תקווה, 24 ביולי 2017

ואולם מרבית משבשי ההתקפה אינם כה יעילים, ואפילו כאשר הם חמושים - הם מפגינים סוג של חוסר החלטיות בנוגע להריגה. הם ממתינים, טוענים את נשקם, עוצרים, דורכים את נשקם, אך לא יורים. באופן כללי נראה שהם מהססים לבצע את ההרג עצמו. מנגד, יש כאלו היורים באופן בלתי יעיל, אינם פוגעים ואף מסכנים אנשי ביטחון ואזרחים. אספנו כמה מקרים של התנהגויות כאלה, וקידדנו אותם כ"הרג חסר" (Under Kill); "הרג מוגזם" ("Over-Kill"), ו"ירידה תפקודית" ("Loss of Function"). במספר מקרים משבש התקפה רץ אל תוך הזירה עם אקדח, וירה בתוקף מספר כדורים. התוקף נפל על הקרקע והמתערב נותר עומד, ממשיך לכוון את נשקו ולעיתים אף פרק את נשקו, אולם התוקף לפתע התרומם והמשיך בפעולותיו, שכך שהיה מסוגל להמשיך להרוג או לפצוע. במקרים כאלה נראה כי הפעולות גורמות לרמת חרדה גבוהה אצל משבש ההתקפה, כמו גם לבלבול ולאיבוד מסגרת קוגניטיבית לפעולה. הן אופייניות בקרב פרטים וקבוצות, אזרחים וחיילים גם יחד. היה ברור כי נחישות להרוג היא גורם מפתח גם בקרב משבשי ההתקפה, וכי רבים מהם מפגינים חוסר החלטיות. הם מנסים להימנע מהרג, ולא בטוחים האם התוקף באמת מנוטרל והאם באמת מוטל עליהם להורגו. הם מכוונים, ממתינים, מתקרבים, אך אינם יורים.

לעיתים, משבש התקפה חמוש ובעל מוטיבציה גבוהה מכניע תוקף לא החלטי, בדרך כלל אישה, והורג אותו/ה. התוצאה היא הרג שנתפס כבעייתי, ונמצא תחת ביקורת ציבורית מתמדת. ההיפך קורה כאשר תוקף בעל מוטיבציה גבוהה מתעמת עם משבש התקפה לא החלטי, והתוצאות הן בליל של פעולות לא רלוונטיות למניעת ההתקפה ואף הימלטות. לעיתים קרובות התנהגויות אלה מובילות לדיונים ברמה הלאומית או המוסרית ואף לשאלות חברתיות לגבי "מורל ירוד" או "היעדר שאר רוח" אצל חיילים שנראה כי ברחו. הניתוח שלנו לא מראה כי התנהגויות כאלה

הן שכיחות, ונראה שיש להבין אותן לנוכח פעולות ותגובות בזירת האלימות ולא עלידי גורמים חברתיים רחבים כגון "מוטיבציה של האומה ללחימה וכושר עמידתה במבחנים".

ההמון

את ההמון רואים בדרך כלל בסרטונים שאינם מוצגים באמצעי התקשורת המרכזיים, וסרטונים ייחודיים רבים חושפים את התנהגותיותו. אנשים בפיגוע טרור בתחילה רצים כדי להתרחק מהפיגוע ("Crowding Out"), לעיתים תוך דחיפה אחד את השני ומעידה. כך סיפרה מרואיינת שהיתה עדה לפיגוע:

אנשים כאילו חשבו רק על עצמם רובם, כאילו חשבו מקום מסתור, לא נתנו לאף אחד כאילו [...] מי שמצא ראשון - לא נתן להיכנס, אמרו לנו לכו חפשו מקום אחר להתחבא בו. אז אה [...] ראיתי אישה זקנה, כאילו מבוגרת יחסית, שממש כאילו נלחצה וזה, ואז אה [...] אני נתתי לה את המקום מחבוא שלי, איפה שהשוטר החביא אותי, אני ויתרתי עליו והלכתי לחפש. (עדה לפיגוע, 2015).

ואולם כעבור זמן ניתן היה לראות מגמת תנועה אחרת של ריצה אל תוך האירוע (Crowding In), בין היתר אלה שמחזיקים בתפקיד רשמי כשומרי חוק או אנשי ביטחון, או אזרחים שחשים רצון לעשות זאת. אם התוקף מוכנע, לעיתים קרובות נשמע סוג של עידוד לאלימות כלפיו. "תירו בו/ה", "חסלו אותו/ה", "נתנו לו/ה כדור בראש", והם קולות שלעיתים קרובות נשמעים מהקהל המצטופף סביב. מעניין לציין כי אנשים שבועטים ומכים את התוקף מצלמים את עצמם תוך כדי ביצוע הפעולה. מנגד, בכל אירוע היו גם אנשים שהגנו על התוקף השכוב, לעיתים בחוסר הצלחה.

צילום מספר 3: התוקף עובר לינץ' - חלק מהקהל מגן עליו ואחרים אחרים בועטים בו בעת שהם מצלמים את עצמם. רעננה, 13 באוקטובר 2015

במהלך לינצ'ים שכאלה, תנועה הקהל היא כלפי פנים, לאחר שהייתה כלפי חוץ כאשר ההתקפה החלה. התנועה החלה בפעולת משבש ההתקפה, והורחבה על-ידי זרם של מספר רב של שוטרים וחיילים חמושים. סוכני החוק הללו לא היו בהכרח בתפקיד בעת קרות האירוע, אך הם מגיעים במהירות ובולטים מאוד לעין במדיהם ובהחלטיות פעולתם. רוב האנשים בהמון אינם קבוצה מלוכדת, אלא אוסף מקרי של אינדיווידואלים חסרי הנהגה. פעולותיהם נוטות להיות הססניות, והם עוקבים אחר פעולותיו של גורם בקהל אשר לוקח על עצמו את האחריות לפגיעה בתוקף. לעיתים קרובות הם מצטרפים ומבצעים הרג מוגזם ("Overkill") באמצעות ירי רב. לאחר התאספות אנשי ביטחון חמושים מגיע ההמון, שלעיתים קרובות מתעלל בתוקף הפצוע, אולם יש לציין כי לא ראינו במהלך המדגם מקרה שבו ההמון תקף אישה שנוטרלה לאחר ביצוע פעולת טרור.

הקולות שמצטרפים לנתונים שלנו נאספו מסרטונים שצילמו אנשים במרוצתם אל תוך זירת האלימות, או על-ידי עוברי אורח שמסתתרים מאחורי גדר או מכוניות חונות. חלק מהם מצלמים מלמעלה, תוך שהם רצים למרפסת ואינם מסוגלים לצלם את הפיגוע עצמו. מרבית הסרטונים הללו מתארים את הפעולות הקדחתניות והאלימות של המון זועם ונקמני, אשר הרשתות המרכזיות מעדיפות להימנע מלשדרו. התנהגות זו תועדה לאחרונה במדינות אחרות במסגרת פעולות של לקיחת החוק לידיים (Gross, 2016). ניתוח החומרים שלנו מצביע על כך שהוא ניתן להסבר על-ידי הצטברות ביטחון עצמי בקרב האנשים הסמוכים לאירוע, כתוצאה מעליונות מספרית והבנה כי התוקף כבר אינו מזיק. תוך דרבון אנשי אכיפת החוק החמושים הסובבים את התוקף שהוכנע, ההמון זורם פנימה לזירה. חלק מהקהל - בדרך כלל גברים - חמוש במקלות עץ, בברזלים ובכיסאות, מתקרב באיטיות. נראה כי הוא מונע על-ידי תערובת של דחפים ותהפוכות רגשיות וחלק ממנו מבטא רצון עז להסב אלימות. לעיתים קרובות גורמי אכיפת החוק מנסים, בחוסר הצלחה, לעצור את ההמון מפגיעה נוספת בתוקף המוכנע.

דיון

התגלמות "המלחמות החדשות"

שאלת המחקר שלנו הייתה: מה הם התהליכים החברתיים ההדדיים, המאפיינים ביצוע של פיגועי טרור?? טריאנגולציה של מקורות מאפשרת מתן מענה לשאלה זו, ואף מצביעה על סדר יום מחקרי חדש לחקר אלימות במהלך תקופה מובחנת של פיגועי טרור בישראל. באמצעות ניתוח מדגם מייצג של חומרי וידיאו גלויים, אנו מצביעים על מרכיביה החברתיים של פעולה אלימה ועל האופן שבו היא מתפתחת. בשעה שפרדיגמת "המלחמות החדשות" מסבירה כי אלימות כזאת היא חלק מעימות פוליטי ומוסרי במובן רחב (בן-אליעזר, 2012) היא לא מצליחה

להסביר את תהליך ההתרחשות של האלימות עצמה כגון את ההתנהגויות הייחודיות של "הרג מוגזם" או של "עמידה מן הצד" (Liebst, 2020). המחקר שלנו עשוי לתרום למאמץ להבנת פעולת אלימות והלחימה באמצעות ניתוח אירועי "מלחמה חדשה". "במלחמות החדשות" יש דרישה ממומחי ביטחון להבחין בין סוגי יריבים, לקחת בחשבון שיקולים שאינם צבאיים ולהימנע מאלימות. נראה לנו כי פיגוע הטרור מאופיין על-ידי קושי של הלכודים בו להבין מי האויב? מה הוא עושה? מי מהאויבים הפוטנציאליים הללו מציב סכנה ממשית ומי איננו מזיק? זירת פיגוע הטרור איננה ליניארית, ומתאפיינת במגוון נרחב של שחקנים הלוקחים חלק בעמימות הקיימת ממילא בחיים העירוניים. "המלחמות החדשות" מחייבות סוציולוגים צבאיים לכלים אנליטיים ומתודולוגיים, היכולים לשמש אותם לצורך מחקר של פיגועי טרור והבנתם.

במחקר השתמשנו במערכת איסוף אוטומטית כדי להרחיב את מסד הנתונים שלנו, ונראה כי הנתונים שהתווספו תורמים נקודות מבט יקרות ערך, במיוחד בנוגע לפעולות בזירה שכבר הוגדרה כ"מנוטרלת" מן התוקף המרכזי. אנו מציעים כי למרות שסרטוני הווידאו הם קדחתניים, קצרים, ולעיתים קרובות עמומים, התהליכים שהם מציגים דומים באופן יחסי ונוטים לחזור על עצמם. השתמשנו בגישה המיקרו-סוציולוגית של קולינס (Collins, 2008) ופיתחנו מערכת קידוד על-מנת לפרש את הסרטונים הללו. זיהינו שלושה ממדים בסיסיים המעצבים את פיגוע הטרור בכללותו: התוקף, משבש ההתקפה וההמון. כל אחד מהם נע בזירת האלימות. הם מצולמים בעת שהם מתקרבים או נסוגים, ופעולתם נקבעת על-ידי שרשרת של פעולות-תגובות הדדיות בתוך מרחב האלימות הפיזית.

במציאות של "לחימה בשטח אזרחי", פיגוע הטרור מתרחש בנוכחות אזרחים והוא קשה להגדרה לאחר מעשה. הציבור הרחב צופה בו תוך כדי דיונים סוערים, ואף מהומה של חוסר אמון רגשי וכעס. נראה כי הרבה מן המהומה הסובבת את פיגוע הטרור מתמקדת בבלבול של הצופים בחדשות בתקשורת. הצופים שואלים עצמם: איך יכול להיות שזה קרה? לעיתים קרובות אנו מנסים לשים את עצמנו במקומם של האנשים המעורבים, אך ללא הצלחה, ונותרים עם תמיהה: איך הם יכלו להרוג כך? מדוע לא נעצרו מבעוד מועד? מדוע הפך זרם הולכי הרגל לאספסוף המבצע לינץ' רבות מן השאלות הללו מועצמות הודות למניפולציה של נקודת המבט (Ginsburg, 2011) בקרב כל הצדדים בקונפליקט. אנחנו לא מתעלמים מהשאלות האתיות ברמת המאקרו הנוגעות ל"תמונה הגדולה" של הקונפליקט הישראלי-פלסטיני, אלא שואפים להרחיב את הספרות הקיימת על אודות אלימות (Gazit, 2015; Halperin et al, 2010) על-ידי התמקדות באירועים ספציפיים ופיתוח כלים לאיסוף מידע רלוונטי ולניתוחו בכלים אנליטיים מתאימים. אנו מודעים לכך שהגישה המיקרו-סוציולוגית נתפסת באופן ביקורתי כפונקציונלית ואף כחסרת עומק היסטורי (Ritzer, 1985) אך עם זאת היא מועילה בבואנו לנתח התנהגויות במהלך פיגוע

טרור שקשה לפרשן בדרך אחרת. אימוץ גישה כזאת, למרות המגבלות, נראה לנו אפוא בעל חשיבות.

ניתוח של מומחי ביטחון עשוי להיות חסר לצורך הבנת המוזרויות החברתיות של אלימות. הוכחה לכך היא דווקא העובדה שלעיתים קרובות התנהגותם של שוטרים וחיילים שונה מאוד מן המצופה מהם. נראה כי מבקרים מקצועיים נוטים להביע ביקורת בנוגע לסרבול של התנהגותם בשטח, ופרשנים נוטים במהירות להסיק כי הם מעידים על כישלונות ברמה המקצועית - לעתים תוך קביעה שמקורם בבעיות חברתיות רחבות או בחוסר נחישות לאומי.

נראה לנו כי יש מקום להבין התנהגויות במפגשים אלימים בהקשר הרלוונטי של בלבול ואף "קריסת המשמעות". רבים מה"כישלונות" הללו נובעים מיוזמת התוקף, שבדרך כלל בוחר את הזמן הנוח עבורו להתקפה. ההצלחה הראשונית נובעת מגורם ההפתעה אצל המטרות, ומהיעדר יכולת התפקוד בקרב משבשי התקפה פוטנציאליים. היעדר זה של תפקוד תועד בדיווחים רבים של לחימה בקרב חיילים מאומנים (Rowland, 1991; Collins, 2008) ונראה לעין גם במקורות המצולמים שאספנו. יש מידע רב על אודות מתחים הנובעים מהרג והחוויה של גרימת אלימות (Grossman, 1996). ואכן, אימונים למצבים קיצוניים מכירים בתוצאות ההרסניות של מתחים אלה, ומתמודדים איתם באמצעות יצירת סביבות קיצון המדמות לחימה או פעולת חירום (Driskell and Salas, 1991; Maher et al, 2013) ואין ספק כי רבים מן התוקפים ומשבשי התקפה כאחד לא עברו אימון לקראת פעולתם במרחב הפיגוע.

זהו נושא חשוב למחקר עתידי על מקורות האלימות, שיכול לעמת בין נקודת המוצא של קולינס (Collins, 2013) על אודות תהליכים הדדיים של מפגש אלים, ובין נקודת המוצא של גרוסמן (Grossman, 1996) על אודות הימנעות אנושית מולדת מהרג. המידע שאספנו מאפשר לפתח דיון חשוב בנושא הזה, ואגב כך לשאול מהי גבורה בעת פיגוע? מדוע פועלים אנשים מסוימים כמשבשי התקפה? נוכל לענות על כך באמצעות הרחבת המחקר ללימוד קבלת ההחלטות בקרב משבשי התקפה, וללמוד מהם כיצד הם מבינים את האופן שבו פעלו. נוכל גם לנסות ולהבין איך פותח ההמון בפעולה של לינץ'. האם פעלו בהנהגת אדם ספציפי? האם הפכו לאלימים בתגובה לחוסר האונים של התוקף שפורק מנשקו? נוסף על כך, עלינו לשאול מדוע ניסו הולכי רגל אחרים להגן על התוקף? האם פעלו לפי קוד מוסרי כלשהו, או פשוט פירשו באופן שונה את התנהגות התוקף המוכנע?

אפקט ההוביט

ניתוח מיקרו-רסוציולוגי של אלימות צפוי להוביל את החוקר לזיהוי התנהגויות אלימות מובחנות, תוך יצירת מקבצים אלטרנטיביים של התנהגויות אלימות (Malette, 2017). במחקר על אודות

שוד מזוין נמצא, כי מסלול האלימות נבע מרצף האינטראקציות בין השודד ובין התגובות הצפויות או הבלתי צפויות של קורבנו (Lindegard, Bernasco & Jacques, 2015). כפי שתואר לאחרונה, החוויה הפסיכולוגיה של אלימות שונה מחוויות יום-יומיות רגילות: "מטאפורה של כניסה למנהרה של אלימות, מצב שונה של תודעה אשר לעיתים מתואר כדמוי חלום, מטורף או חוץ-גופי." (Collins, 2013: 6).

ניתן להניח כי מצב אמוציונלי שכזה בקרב כל הצדדים מוביל להתנהגויות, שאינן ניתנות לצפייה מראש על-ידי הצופים. בלבול שכזה מתמקד לעיתים באירוע שבו תוקף שנחוש להרוג אינו מוכנע על-ידי גבר חמוש, לובש מדים - ומבולבל. משבש התקפה אפשרי שכזה מפגין ירידה ברמת התפקוד ואינו מסוגל להתמודד עם ההרג. במקרים אלה, מסע ההריגה נפסק בסופו של דבר על-ידי הולך רגל, שלעיתים קרובות פשוט מבצע פעולה פשוטה כמו להטיח כיסא בורה ואז לברוח; או הדוגמה של קונים בסופרמרקט שהשתמשו בעגלת קניות כדי לעצור סכינאי עד להגעת שוטר. לא מדובר בהתנהגויות של "מומחי אלימות" בעלי ניסיון מוקדם כאנשי מקצוע בתחום ביטחוני (Collins, 2013) אלא בבני אדם שנקלעו לזירת אלימות וביצעו פעולה פשוטה אך מצד אחר קשה מאוד לביצוע, ואשר הוכחה כמועילה בדיעבד. מדובר בסוכני אלימות מוצלחים "בהתהוות": אנשים שאינם מומחים, אך נקלעו לאזור של סכנה גדולה. הם הגיבו למצבים באופן שבו פירשו אותם. נראה כי סקירת הסרטונים אפשרה לנו לזהות תופעה שניתן לכנותה "אפקט ההוביט" כההליך אפשרי המשנה את מסלול האלימות. "ההוביט" הוא דמות בספריו של טולקין, המייצג את האדם הקטן שנקלע שלא בטובתו למלחמה הגדולה. מדובר בבריה קטנה ולכאורה "לא חשובה", המפגינה את כוחה ואת כושר עמידתה העצום ברגע הנכון.

בשעה שהתקשורת והדוברים הרשמיים ממהרים לחגוג את חשיבות ההתנהגויות משבשות ההתקפה, הרי שהאופן שבו התרחשו המעשים הללו נותר לא ברור. שיח "המלחמות החדשות" מסביר מדוע אנשים אלה הופכים לגיבורים, בניגוד למפקדים במלחמת צבא נגד צבא ליניארית. ואולם יש צורך לבחון טוב יותר את הפעולות המדוקדקות של הגיבורים, ואת האופן שבו הן מעצבות ולעתים עוצרות את מסלול פיגוע הטרור. מנגד, האם "תוקפים נחושים" הם "מומחי אלימות"? הראיונות עם מומחי משטרה מצביעים על כך שגישתם הראשונית לפעולות הטרור היא אשר הופכת אותם לנחושים, ולא ניסיונם הקודם. נראה כי מרבית "מומחי האלימות" המופיעים בסרטונים שאספנו הם אנשי ביטחון, ובמיוחד שוטרים מנוסים שפעולותיהם מאופיינות בנחישות.

מצד אחר, "יריב דמה", אשר בעיקר מנופף ומאיים בנשק קר, (בדרך כלל אישה) המנופף בסכין באוויר ומוכנע על-ידי משבש התקפה נחוש הפורץ לזירה, יורה בו והורגו. כיצד נבין תהליך כזה? המחקר שלנו מצביע על כך שאלימות היא תהליך הדדי שתוצאותיו נקבעות על-ידי תהליך של פעולה ותגובה. במונחים שפותחו על-ידי קולינס (Collins, 2013) מרבית סרטוני הווידאו הם

קצרים, ורבים מן היריבים יוצאים בקלות מ"מנהרת האלימות". במיוחד נכון הדבר בנוגע לקבוצות של יריבים שרק מדמים אלימות ומאיימים יותר מאשר תוקפים. עם זאת, במערבולת הפיגוע קשה מאוד להבחין אותם מאחרים, הניכרים בנחישות להרוג וממשיכים לפעול גם לנוכח התנגדות.

הערה בנוגע לשיטה

המחקר שאף להגדיר אלמנטים חברתיים בפיגועי טרור, ועשה שימוש במקור מידע אופייני שכיום מצוי בשפע. ואולם המידע הוויזואלי עובר מניפולציות רבות. פיתוח נוסף של השיטה המחקרית עשוי לצמצם את המניפולציה של החומרים הללו על ידי צדדים יריבים (Stein, 2017). הטכנולוגיה מאפשרת למצלמות להפוך לחלק משמעותי בקונפליקט. הראייה של הצלם אינה רק תיעוד, אלא בעלת איכות לכשעצמה, והראייה המטושטשת, הקדחתנית או הקבועה וחסרת הקול שלה, היא מורכבת ומבלבלת. במחקר הנוכחי אנו מציעים דרך להשתמש בחומרים הללו לצורך ניתוח משמעותי של פעולות אלימות, אשר נוצרות כתגובה לאיום המופנה כלפי יחידים ואיננה תוצר של גורמי מדינתי כפי שמרבית הסוציולוגים הצבאיים עושים. הסתכלות כזאת מעידה עד כמה אלימות היא קשה לביצוע, וכי נדרשת גישה מחקרית מתאימה על-מנת לתארה ולהבינה (Collins, 2008, 2013).

לשם כך הצענו פרוטוקול של ניתוח ודרך להעשיר את המידע הראשוני שהיה בידינו על ידי שימוש בתוכנה לאיסוף מידע מובחן ממקורות גלויים, ואף הוספנו לו ראיונות עומק. מסקנתנו היא שהגישה המתודולוגית שלנו עשויה לתרום לחקר הסוציולוגי של פעולות אלימות, אשר נפוצות מאוד בזירה הביטחונית הגלובלית הנוכחית. למשל, יישום מודל הניתוח שלנו על אלימות של נשים המעורבות בטרור - הן כתוקפות והן כמשבשות התקפה - יוכל לתרום לחקר הבדלים בין המינים באלימות (Denson, O'Dean, Blake & Beames, 2018). כסוציולוגים צבאיים עלינו לנצל את החומרים הזמינים למטרה זו, ואותם יש להמשיך ולחקור.

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: maarachot@idf.il

מקורות

בן-אליעזר, א' (2012). *מלחמותיה החדשות של ישראל – הסבר סוציולוגי היסטורי*. תל-אביב: הוצאת אוניברסיטת תל-אביב.

בן-אליעזר, א' (2017). סוציולוגיה של "אין מלחמה" בישראל. *מגמות*, נא (2), 115-142.
 גרינברג, ל' (2007). *שלום מדומיין שיח מלחמה*. תל-אביב: רסלינג.
 חסון, נ', כהן, ג', אפרתי, ע', רביד, ב' (8 בינואר, 2017). מתקפה בירושלים - 4 חיילים
 הרוגים לאחר שמשאית נכנסה בהולכי רגל. אוחזר מתוך: www.haaretz.com
 ירון, ע' (23 אוקטובר, 2016). *התאבדות באמצעות שוטר – תופעה הזועקת להכרה*. אוחזר
 מתוך:

www.ynet.co.il/2016/10/23.

כהן, ג'. (14 באפריל, 2016). *חייל שירה בתוקף פלשתיני מנוטרל בחברון יואשם בהריגה*.
 אוחזר מתוך:

www.haaretz.com

ראב"ד, א', שומפלבי, א', לוי, א' ו ובן-צור, ר' (9 אוקטובר 2015). תיעוד דרמטי: ירי מטווח
 אפס במחבלת מעפולה. אוחזר מתוך: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4708951,00.html>

Amidror, Y. (2015) *Cool Heads Needed in the Fight against Palestinian Terrorism*. Bar-Ilan University: Begin-Sadat Center for Strategic studies (Paper no. 320).

Bar, N. and Ben-Ari, E. (2005) Israeli snipers in the Al-Aqsa intifada: killing, humanity and lived experience. *Third World Quarterly* 26(1): 133-152.

Ben-Shalom, U. and Benbenisty, I. (2017) A time of war – Contextual and organizational dimensions in the construction of combat motivation in the IDF. *Journal of Strategic Studies*. <http://dx.doi.org/10.1080/01402390.2017.1360772>

Ben-Shalom, U., Dvir, A., Levi, M., Zwilling, M., Orkibi, E., Pele, O. and Gabay, N. (2017). From internet swear words to stadium violence in football (soccer) games – An Israeli case study. *International Journal for the Sociology of Sport*.

(<https://doi.org/10.1177/1012690217715298>).

Brynielsson, J., Johansson, F., Jonsson, C. & Westling, A. (2014). Emotion classification of social media posts for estimating people's reactions to communicated alert messages during crises. *Security Informatics* 3(1): 7-15.

Collins, R. (2013). Entering and leaving the tunnel of violence: Micro-sociological dynamics of emotional entrainment in violent interactions. *Current Sociology* 61(2): 132-151.

Collins, R. (2012). C-escalation and D-escalation: A Theory of the Time-dynamics of Conflict. *American Sociological Review* 77(1): 1-20.

Collins, R. (2008). *Violence: A micro sociological theory*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.

Denson, T. F., O'Dean, S. M., Blake, K. R., & Beames, J. R. (2018). Aggression in women: behavior, brain and hormones. *Frontiers in behavioral neuroscience*, 12, 1-18.

Driskell, J.E., and Salas, E. (1991). Overcoming the effects of stress on military performance: Human factors, training, and selection strategies. *Handbook of military psychology*. Oxford: John Wiley and Sons, pp. 183-193.

Ferret, J., and Collins, R. (2017). On the Internal Dynamics of the Conflict/Violence Process: A Discussion with Randall Collins. *The American Sociologist*.

DOI 10.1007/s12108-017-9346-0

- Denzin, N.K. (2017). Triangulation: A Case for Methodological Evaluation and Combination. In N. K. Denzin – ed., (2017). *Sociological Methods: A Sourcebook*. New York, NY: Routledge, 471-475.
- Gazit, N. (2015). State-sponsored vigilantism: Jewish settlers' violence in the occupied Palestinian territories. *Sociology* 49(3): 438-454.
- Ginsburg, R. (2016). Gendered visual activism: Documenting human rights abuse from the private sphere. *Current Sociology*
[DOI 10.1177/0011392116651115](https://doi.org/10.1177/0011392116651115).
- Ginsburg, R. (2011). Taking Pictures over Soldiers' Shoulders: Reporting on Human Rights Abuse from the Israeli Occupied Territories. *Journal of Human Rights* 10(1): 17-33.
- Gross, M. (2016). Vigilante violence and "forward panic" in Johannesburg's townships. *Theory and Society* 45(3): 239-263.
- Grossman, D. (1996). *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Boston, MA: Little, Brown and Company.
- Halperin, E., Bar-Tal, D., Sharvit, K. Rosler, N., and Raviv, A. (2010) Socio-psychological implications for an occupying society: The case of Israel. *Journal of Peace Research* 47(1): 59-70.
- Israeli Intelligence & Heritage Commemoration Center (IICC, April 14, 2016). *Seven Months of Popular Palestinian Terrorism- The Current Situation*. Retrieved from: <http://www.terrorism-info.org.il>.
- Israeli Security Agency (2015). Annual Report. Retrieved from: <https://www.shabak.gov.il/publications/Pages/study/ReportY2015.aspx>;
- Kaldor, M. (2013). In defence of new wars. *Stability: International Journal of Security and Development* 2(1): 1-16.
- Levine, M., Taylor, P.J., and Best, R. (2011). Third parties, violence, and conflict resolution: The role of group size and collective action in the microregulation of violence. *Psychological Science* 22(3): 406-412.
- Levy, Y. (2020). Who Controls the Israeli Policing Army?. *Israel Studies Review*, 35(2), 58-76.
- Liebst, L. S., Philpot, R., Levine, M., & Lindegaard, M. R. (2020). Cross-national CCTV footage shows low victimization risk for bystander interveners in public conflicts. *Psychology of Violence*, 11(1), 11-18.
- Lindegaard, M.R., Bernasco, W. and Jacques, S. (2015). Consequences of expected and observed victim resistance for offender violence during robbery events. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 52(1): 32-61.
- Maher, Z., Milner, R., Cripe, J., Gaughan, J., Fish, J. and Goldberg, A.J. (2013). Stress training for the surgical resident. *The American Journal of Surgery* 205(2): 169-174.
- Malešević, S. (2008). The sociology of new wars? Assessing the causes and objectives of contemporary violent conflicts. *International Political Sociology* 2(2): 97-112.
- Malette, N. (2017). Forms of Fighting: A Micro-Social Analysis of Bullying and In-School Violence. *Canadian Journal of Education* 40(1): 1-29.
- Mirzoeff, N. (2009). War is culture: Global counterinsurgency, visuality, and the Petraeus doctrine. *PMLA* 124(5): 1737-1746.
- Münkler, H. (2005). *The new wars*. Cambridge: Polity Press.

- Ritzer, G. (1985). The rise of micro-sociological theory. *Sociological Theory*, 3(1), 88-98.
- Roberts, C., Innes, M., Preece, A. and Rogers, D. (2017). After Woolwich: Analyzing open source communications to understand the interactive and multi-polar dynamics of the arc of conflict. *British Journal of Criminology*.
- doi:10.1093/bjc/azx024
- Rowland, D. (1991). The effect of combat degradation on the urban battle. *Journal of the Operational Research Society* 42(7): 543-553.
- Siebold, G. L. (2001). Core issues and theory in military sociology. *Journal of political and military sociology*, 29(1), 140.
- Smith, R. (2008) *The utility of force: the art of war in the modern world*. London: Allen Lane.
- Stein, R.L. (2017). GoPro occupation: networked cameras, Israeli military rule, and the digital promise. *Current Anthropology* 58(15): 56-64.